

Færøerne: *blåber* og *dunnuber* 'andebær' o. 1780ff, *reyðber* 'rødbær', *kaggaber* 1907ff, måske til kaga = kigge efter, eller kaggi = trædunk, bimpel jf. *tunnuber* 'tøndebær' efter blomster- eller bærformen? *lukkugras* 'lykkegræs' Halldórsvik 1936 med uvis oprindelse (3). Grønland: *pilut* (de spiselige blade), *kigutaernak* (bærrene); ØGrønland: *sanit* og (bærrene) *tungior-tut*, NØGrønland: *paornat* og *tungujörtut* (4).

LITTERATUR: (1) 689 2,774; 148 4,139; 5,126; 6, 469; 7,226,250 og 13,43; 690 3,1921,276; 844 23/10 1953; 57c 2,1810,499 (Vends.); (2) 689 2,774f; (3) 751 31,50,85,140,220; (4) 521 91,269; 299 24,1918, 308.

BÆRRENES ANVENDELSE

Bærrene sælges o. 1800 i København som »blåbær« (1), i klitterne ved Agger kan o. 1870 årligt samlet ca. 70 tønnder bølgebær, der betales med 6 rigsdalere tønnden (2). En del bær spises med mælk til middag, resten bruges til saft eller syltetøj til pandekager (Rømmø o. 1880; 3). – På Grønland er bærrene en yndet spise, også når de er frosthårde (4), o. 1850 blev i ti distrikter hvert år skønsmessigt plukket ca. 1000 tønnder bølgebær (5).

Men man skulle være forsigtig, bærrene blev nogle steder anset for at være giftige (6), spiste man mange, blev hovedet som beruset (NJylland 1686; 7).

Den afkogte bærsaft gives for børns mavekatarr (Ringkøbingegenen o. 1900; 8).

Bærrene farver uld og linned violet, blade og grene kan anvendes til garvning (1800; 9).

LITTERATUR: (1) 739 2,1800,565f; (2) 783b; (3) 634 132951; (4) 299 24,1918,308; 315 1955,96; (5) 947 2,1922,41; (6) 634 18753 (Borris), 19188 (Himmerl.); (7) 258 1943,150 (Hjermind m.fl. sogne); (8) 634 12057; (9) 729 2,565f.

Blåbær, *Vaccinium myrtillus*

Meget grenet 15–40 cm høj dværgbush med grønne, kantede grene, ægformede og fint savtakkede blade, kuglerunde rødliggrønne blomster, som sidder enkeltvis, og sorte, blåduggede, indvendig røde bær. Alm. i Jyllands, NSjællands og Bornholms krat, høje skove, på lyngbakker.

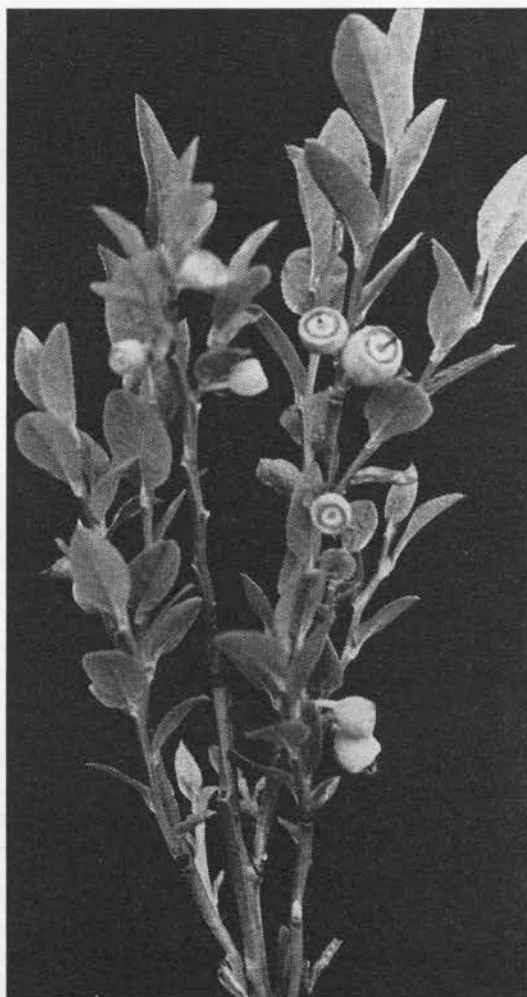
Blåbær begyndelsen af 1500-t ff (blober), i jyske stednavne: Blåbærmose 1683 Vium, Blåbærhede 1774ff og Blåbærhøj Sønderjylland, Blåbærtved

Hanherred. *Lening, linning* etc. 1619ff; Jylland, af uvis oprindelse, måske påvirket af ene(bær) jf. *lenebærbusk* ved Frederikshavn. *Bøllers* 1648–1821, *bølgebær* 1649–slutningen af 1800-t; Angel, Jylland, Bornholm, omtydet til *byldebær* NSjælland og *byttebær* VJylland, her måske påvirket af tyttebær, se iøvrigt bølge s. 346. *Sildbær* 1686 med uvis oprindelse, *krakbær* SSlesvig antagelig fordi bærret giver et lille smeld, når det trykkes itu, *bekbær* Lolland muligvis fra norsk.

Færøerne: *blåber*, -*visa*, -*jalyngur* o. 1780ff.

LITTERATUR: 689 2,771–74; 148 5,135,180 og 12, 172; 751 31.

Blåbær. (ES).

For fattigfolk var det i sæsonen en biindtægt at plukke og sælge hedens bær på torvet. Maleri af J. Wilhelm, 1924.

BÆRPLUKNING

Bærrene er fra gammel tid blevet plukket i store mængder og spist på findestedet, men oftere hjemført til husholdningen eller salg. På Horsens torv solgtes o. 1800 årlig flere hundrede pottes tørrede blåbær (1). Også i Viborg var bærrene en betydelig handelsvare (2). I klitten nord for Agger anslår en plantør o. 1860, at der årligt blev samlet 50 tdr. blåbær, i hele den jyske klit måske 300 tdr. (3). Blåbær og tranebær plukkede klitegennenes fattigfolk i tønnevis og solgte til de omliggende sogne (4), ældre fattige koner skaffede sig her en lille fortjeneste, og lodsejerne så gerne gennem fingre med pluksten (Åby Vendsyssel o. 1880; 5). Ellers er det mest børn, der blev sendt ud efter blåbær til husholdningen, dog gik konen eller tjenestepiger undertiden med; de spurgte sjældent om lov og gav ingen penge eller en del af pluksten til lodsjeeren, men det kunne jo ske, at han eller hans forkarl mødte op, skældte ud og tog bærrene fra dem. Ingen kunne lyve sig fra at have plukket og spist blåbær, de farvede fingre, mund og

læber – når børnene om aftenen drog hjem, kunne de være helt blåsorte i ansigtet, ja på hele overkroppen (o. 1890; 6).

Havde en dreng fundet et særlig godt sted (*blåbærflakke*), pralede han gerne med det næste dag i skolen: »Du kå trow je fåj e gåt flakken igor!« – »Hwa'he'n?« Det ville han ikke røbe, det gjaldt om at bevare hemmeligheden til næste år. Mange bær blev spist med mælk på, langt de fleste gik dog til en tynd blåbærssuppe med tvebakker, som blev serveret i hele børsæsonen. »Den glæde vi børn havde af at trave i heden og plukke bær og samtidig se og høre fuglene og dyrelivet – den kender ingen børn, som nu vokser op. De kender ikke den fryd at dumpe over et blånende *flakken* og udbryde: Nøj, sikke *bløbær!* og så gnide sig på knæene og plukke med øjnene skinnende af iver. Jeg er glad for, at min barndom og ungdom faldt i en tid, da vi ikke var så blaserte og overlegne som nu om dage, men kunne falde i henrykkelse over små ting« (o. 1900, Hans Petersen, Læsø; 7).

Et hjem med særlig flittige plukkere kunne tje-

ne 50 kroner om dagen, en familie i Klim sogn solgte o. 1900 på én sommer blåbær for 1.000 kr. (8). Fra Sønderjylland solgtes ikke sjældent blåbær i spandevjs til handlende og private i Flensborg (9). Hjartbro skov (100 ha) ved Vojens kunne i én sæson, besøgt af indtil 200 plukkere, give hver 10–12 kg bær; i gode år blev her plukket for 14.000 kr. blåbær (1932; 10). En ung pige samlede blåbær fra først i august til sidst i oktober 1929 og tjente til hele sit udstyr i sengetøj (Hanherred; 11).

O. 1900 blev hentet vældige mængder blåbær i Vester Marie udmærk og Almindingen på Bornholm; høsten solgtes på Rønne torv og gav mindre bemidlede en hårdt tiltrængt ekstrafortjeneste (12). 1967 blev på Københavns grønttorv solgt 5.600 kg blåbær.

De omtales o. 1800 som Færøernes bedste bær (13).

LITTERATUR: (1) 194 5,1797,419; (2) 739 2,1800, 563; (3) 32b 1861,179; (4) 247 8,1868,7; (5) 634 12233; (6) 634 12248; (7) 634 17923; (8) 634 15149; (9) 634 12022; (10) 355 1932,341; (11) 634 16867; (12) 449 1963,13f; (13) 518 192.

NÆRINGSMIDDEL

Bærrene spises rå i mælk, af tørrede koges suppe (MJylland 1795; 1), sidstnævnte kommer i brødsuppe (1794; 2). I Jylland spiser man bærrene rå eller med mælk eller fløde, friske eller tørrede koges de til suppe (1800; 3).

Man spiser blåbær med mælk og sukker ligesom jordbær (Jylland; 4), med mælk eller vin som koldskål (1846; 5), i højsæsonen spiser man allevegne blåbær med mælk som dessert, de har ord for at være særlig velsmagende og sunde (Sønderjylland; 6), eller drysset med sukker på smørrebrød (Rømø; 7), som syltetøj til pandekage og steg (8), henkogte til pandekager (Sønderjylland; 9); enkelte husmødre koger saft og grød af dem, men den blå eller næsten sorte farve passer ikke rigtig – saftgrød skal helst være rød (Skernegnen o. 1800; 10). Af ovntørrede blåbær opbevaret i poser på loftbjælker koges blåbær-suppe (efterret) til særlige lejligheder, disse bær kan også købes i Nykøbing F. og Stubbekøbing (slutningen af 1800-t; 11). Langt de fleste bær bliver i den travle sommertid lavet til blåbær-suppe med tvebakker (Læsø o. 1900; 12), i SVJylland spiller denne suppe om vinteren ingen større rolle i husholdningen (13). Ovntørrede bær bruges som korender i kager (Vendsyssel o. 1890; 14), endvidere til blåbærtærte og -kage (1846; 5).

Der kan laves vin af bærrene (15), knuste bær sat på spiritus giver en behagelig og sund likør (1837; 16). Man forsøger også at brænde brændevin af dem (1800; 3).

LITTERATUR: (1) 77 73; (2) 194 4,38; (3) 739 2, 563f; (4) 512 24,1891,499f; 634 11500,12456 m.fl.; (5) 349 1846,98; (6) 634 12022; (7) 634 16420; (8) 634 12129; (9) 634 12044,12248,15446; (10) 634 12248; (11) 634 11968; (12) 634 17923 jf. 512 24, 1891,499f; (13) 634 13933,16376 (o. 1900); 520 64; (14) 634 12054 (Volstrup); (15) 576 4,1799,217f; 349 1846,98f; (16) 718 1837,150.

LÆGEMIDLER

Henrik Smid 1546ff (1): vinafkog af grene eller blomster drikkes mod diarré og for kraftig menstruation; umodne bær har samme virkninger. Bær-saften holdt i munden, modne bær eller bladene tygget læger mundsår, de knuste blade læger ondartede sår og figenbylder, som omslag på bullent hoved og smertestillende omslag på maven.

Simon Paulli 1648, 299: man får diarré af at spise for mange blåbær, ja »man synes ligesom drukken, så tung kan de gøre ens hoved«. Bær-saften eller (som nogle kvinder bruger) suppe af ovntørrede bær »køler maven og leverens hid-sighed«. Findes ikke på apotekerne.

Den, som har smertefuld udflåd eller ikke kan tåle fjerdyner, skal ligge med blåbærblade i madrasser og hovedpuder (1761; 2), dette anbefales også mod gigtsmerter (1846; 3). Bær-saften modvirker blodgang = dysenteri (1837; 4) og blæresten (3).

Den usødede bær-saft eller te af bladene er drukket for skørbug og sukkersyge (5).

Mós eller suppe af bærrene spises mod mave-ender (6), man havde altid blåbær liggende parat hertil (SVJylland o. 1900; 7); mod diarré, tarmgæring, tynd mave hos børn: de rå, tørrede, kogte eller syltede bær (8), bær-saften (vestlige Sønderjylland; 9), te af bladene, bær-saften kogt med mælk eller med sagamel, bær-suppe med krudt (Fanø; 10); suppe af de tørrede bær regnes for et mildt stoppende middel (11).

Bær-saften drikkes mod forkølelse og bronchitis (Himmerland; 12) eller om vinteren denne i kogt vand (VJylland o. 1900; 13).

Bærrene indkogt til tyk mós lægges på eksem i ansigtet (Rømø; 14).

Farmakopeen 1772 anfører bærrene.

Spædekalve med »tynd mave« fik blåbær i mælken (vestlige Himmerland o. 1900; 15). – Blå-

bærssuppe indgaves heste med ondartet katarr-feber (1810; 16).

På Færøerne blev bladene brugt til en blodrensende te (17). På Grønland spises de friske hakkede blade blandet i maden mod forstoppelse (18).

LITTERATUR: (1) 841 1577,99f; (2) 696 455f; (3) 349 1846,98f; (4) 718 1837,150; (5) 520 64; 107 1964; (6) 107 1965; jf. 37 1901,102; (7) 634 13933; (8) 349 1846,98f; 328f 1,177; 865 194f; 634 12022 og 12044 (Sønderj.), 12248 (Skernegnen o. 1880), 16376 (Vorbasse o. 1900), 18757 (Langel. o. 1900), 19701 (Himmerl. o. 1900); (9) 634 12358; (10) 494 344 (o. 1880); 634 12951; (11) 304 172; (12) 634 12129; (13) 634 12034 (Husby); (14) 634 12951; 631b 18,1960-61,17; (15) 634 19701; (16) 83 171; (17) 518 1800,192; (18) 193 1914,46.

ANDEN ANVENDELSE

De tørrede blade kan anvendes til dagligte – »smagen er fortræffelig behagelig og fortjener navn af vort lands egen ambrosia – lugten har noget med sig, som ligner roser« (1761; 1). Bladene er på Færøerne blevet brugt til te (2).

Bærrene skal kunne farve purpurrødt (1795; 3), kogt med alunbejset uld farver de violet, med jernvitriol oliven; malere får af bærsaften blandet med kobberkalk og salmiak en rød farve; grenene farver brunt (o. 1800; 4). Man farver påskeæg med bærsaften (NSjælland; 5).

Det har været almindeligt at farve hvidvine røde med bærens saft (6), den er også brugt til farvning (og forfalskning) af rødvin, og af bærrerne er fremstillet blåbærbrændevin og -vin (7). Busken undtagen roden kan anvendes til garvning (8).

Man har (i Danmark?) lavet koste af risene (9).

LITTERATUR: (1) 696 455; 349 1846,98; (2) 398 1806,374; (3) 77 73; (4) 576 4,1799,413; 739 2,1800, 564; 398 1806,374 og 1821,426f; (5) 941 104; (6) 739 2,1800,564; 718 1837,150; 349 1846,98f; 760 306; (7) 227 18,1908,373; 599b 1,150; (8) 739 2,1800,564; (9) 349 1846,98f.

VARSLER, TALEMÅDER

Mange blåbær varslers en god byghøst (1), et godt jordbærår (2).

Det fylder ikke mere end blåbær i en komule; – end et blåbær i en bjørnerøv; det er lige så meget som et blåbær i en bjørnerøv = noget ubetydeligt (VJylland; 3).

Blåbær er blevet brugt som spøgefuldt udtryk

for geværprojektiler (1864; 4) og i overført betydning for prygl (5); give et blåbær – kraftigt slag i ansigtet (Lolland; 6).

LITTERATUR: (1) 488g 1,47; (2) 488 6,1883,292; (3) 228e 1,82,96; 634 19112; (4) 690 2,747; 85b 110; (5) 85 162; (6) 934 780 (1928).

PROSA OG POESI

[Blomsten]: den mærkeligste lille lampekuppel, man kan tænke sig. Rund er den som en forsmag på den kommende frugt, med en krone, som helt er vokset sammen til en lille mavesvær krukke ... den løsner sig forneden – som kuplen på petroleumslampen i sin tid ... og helt inde sidder støvvejen som et langt lampeglass, der endogså rager ud af kuplen, når den sidder fast. – Hver støvdrager har i spidsen to huller og danner en hel platdemonage med salt og peber til at krydre måltidet for de besøgende *Thomas Bartholin*.

Blåbær søger nedre enges gem · blufærdig i sin drøms blå natteem *Kaj Munk* (1); bly blåbærret keg mod den solglade gæst *Jeppe Aakjær* (2), og spredte mellem blade små · ses mørke frugter, pudret blå, · med lyse stilke og af mål · som kuglen på en nipsenål *Aage V. Reiter* (3).

LITTERATUR: (1) 616e 74; (2) 1002i 57; (3) 761d 41.

Tyttebær, *Vaccinium vitis-idaea*

Stedsegrøn 5–20 cm høj busk med ægformede, på oversiden glinsende mørkegrønne, på undersiden blege blade og blegrøde eller hvide blomster i tætte nikkende klaser øverst på grenene. De højrøde bær modnes i september. Temmelig alm. i halvøens og ØSjællands lyngmoser og skove, iøvrigt sjælden.

Tyttebær 1672ff, til norsk tyta = lille knude, ældre dansk tytte = lille hob, dyng, bærrerne sidder tæt sammenhobet. *Krøsingbær* 1623–1821, *krøslinger*, *krysling* etc. 1688ff, Jylland, *krøsbær* og *krusbær* o. 1700ff, Jylland, SSlesvig, Bornholm – krøs til svensk og norsk dialektord for mængde, hob, klase, krus til kru(s) i betydningen sammenhobe, eller tillægsordet kruset, rynket – de mange blade kan give busken et krøllet udseende; i Vendsyssel dialektisk ændret til *knøvsling*, *krusling* etc.; måske i stednavnet Krøsetoft 1446–1682 Musse herred. *Tyttebær* 1762ff; Sjælland, Falster, Bornholm, se ovenfor. *Rødbær* 1793–slutningen 1800-t; Jylland, *tue-*